

SAUGA VALLA PÄRANDKULTUURMAASTIKUD

Sauga vald asub Pärnu linna külje all loode, põhja ja kirde suunal, kui sõidate Tallinna maanteed kaudu Pärnust välja ja ida-kagu suunal kui sõidate Pärnust välja Vändra-Rakvere suunal.

Voldiku disain ja küljendus: OÜ GreenVironia, 2007.

Esiajaloolised asustusjäljed Sauga valla territooriumil

Pulli asulakoht

Sauga valla alal paikneb üks Põhja- ja Ida-Euroopa tähtsamaid kiviajast pärinevaid arheoloogiamälestisi – Pulli asulakoht. See on tänini vanimaid keskmise kiviajaja elupaiku Läänemere piirkonnas ning Pulli leiuaines on muutunud omalaadseks etaloniks, millest lähtutakse teiste sarnaste kohtade uurimisel ja tõlgendamisel.

Veel 12 000 aastat eKr kattis Edela-Eestit Skandinaavia jääliustik. Selle sulades aga ujutati piirkond üle Läänemere nõos kujunenud jääpaisjärve vete poolt. Muutus toimus u 9600 aastat eKr, mil järvel tekkis ühendus ookeaniga. Veepind alanes enam kui paarikümne meetri võrra ja praeguse Sauga valla territoorium sai esmakordselt pärast viimase jääaja maksimumi elamiskõlblikuks. Hoomatavalt paranes sellel ajal ilmastik ning veest vabanenud alad metsastusid. Levisid kased ja männid ning kanda kinnitasid metsloomad.

Sauga valla alalt on leitud seni vanimad teadaolevad inimasustuse jäljed Eestis. Muistis avastati geoloogide poolt 1967. aastal Pärnu jõe kaldalt Pulli küla maadel vana kruusaaugu uurimisel. Järgnenud peagu kümme aastat kestnud väljakaevamiste jooksul uuriti läbi suurem osa muistsete inimtegevuse jälgedega pinnasest. Välja kaevati tuleasemeid ja maasse löödud teritatud puuvaiade otsi, mis võivad pärineda toonastest elamutest.

Orgaanilisest ainesest tehtud radiosüsiniku dateeringute järgi elati seal u 9000-8550 aastat eKr. Elukoht paiknes Pärnu jõkke voolanud oja suudmes u 5 km kaugusel sellel ajal Läänemere nõos paiknenud järvest. Arvatavasti oli Pulli hooajaline, ehk kevadeti ja suviti kasutatud laagripaik. Leitud loomaluude järgi otsustades jahtisid seal elanud inimesed peamiselt põtru ja kopraid ning püüti kala. Pulli asukate kaaslasteks olid juba esimesed koduloomad – koerad.

Kaevamistel saadud leiuaines koosneb peamiselt tulekivist – läbi inimajaloo ühest kõige levinumast tööriistade toormest – valmistatud väikeesemetest. Põhiliselt on kasutatud kivimit, mida Eestis looduslikult ei esine ning mis on siia jõudnud kas otse või vahetuste teel Leedu lõunaosast või Valgevenest. Mõnevõrra on pruugitud ka kohaliku päritoluga madalama kvaliteediga tulekivi.

Jahirelvadest on jäänud elupaika maha mitmeid tulekivist ja luust nooleotsi või nende katkeid, luust odaotsi ja pistoda; kalastusvahenditest luust harpuuniotsi ja õngekonksu katke. Mitmesuguste majapidamistöödega liituvad luust talvad, naasklid ja teravikud ning lõikamiseks ja kaapimiseks kasutatud retušitud servadega tulekivist kõõvitsad ja noad. Ehetest on ajahambale vastu pidanud loomahammastest ripatsid,

Kirjeldatud laagrikoht oli ilmselt juba seal elamise ajal kerkiva veetaseme tõttu pidevas üleujutusohus ning küllap seetõttu jäeti ka maha. Seejärel ujutati koht üle Läänemere nõos paiknenud järve poolt ja kunagised inimtegevusjäljed mattusid kahekolme meetri paksuste setteliivade alla. Maksimaalse transgressiooni-aeagne kaldajoon

kulges Edela-Eestis umbes 14 m kõrgusel tänapäevasest merepinnast, jättes enese ette madalaveelise lõuka väikeste Lemmetsa, Sauga ja Seljametsa laidudega. Ei ole põhjust kahelda, et inimasustus jätkus edasi Pärnu jõe kallastel ja küllap ühel või teisel viisil, kasvõi jahi ja kalastusretkede käigus, tegutsesid inimesed ka praeguse Sauga valla territooriumil.

Aluste asulakoht

Hiljuti leiti Pulli külast veel teinegi kiviaegne asulakoht. Aluste talu maal paiknev muistis on Pulli asulakohast noorem ja kuulub ajajärku, mil inimesed asusid üha rohkem kasutama mere poolt pakutavaid elatusvõimalusi.

Saavutanud oma maksimumi u 8200 aastat eKr., algas veetaseme alanemine. Järjest soodsamaks muutus ilmastik, levisid männikud ja hiljem laialehelised liigirikkad metsad. Loomastik vastas juba põhijoontes tänapäevasele, juurde arvates nüüdseks väljasurnud ürgveised ja metshobused.

Pärast veetaseme alanemist asustati praegune Pärnu jõe alamjooks taas. Sellesse aega võiks kuuluda Pulli asulakohast veidi üle poole kilomeetri ülesvoolu jõe kaldal paiknev Aluste kiviaja asulakoht. Paraku ei ole muistist jõutud veel lähemalt uurida.

Enam tuntakse selleaegseid elupaikade jäänuseid naabervalla Paikuse alalt Pärnu jõe vasakkaldalt Sindi-Lodjast. Ei ole kahtlust, et praegune piirijõgi kahe valla vahel oli kiviajal ühendussoon ja Sindi-Lodjas, radiosüsiniku dateeringute järgi ajavahemikus u 7100-6600 aastat eKr., elanud inimesed tegutsesid jõe mõlemal kaldal. Pärnu jõe põhjast, eriti Reiu jõe suudme lähedalt, on eelmise sajandi esimesel poolel kogutud ka rohkesti luust ja sarvest kiviaegseid töö- ja tarberiistu. Needki esemed on valdavalt pärit kiviaja asulakohtadest ja sinna uhitud sängi muutnud Pärnu jõe poolt.

See oli aeg, mil Läänemere rannikul ja saartel kujunes välja merele orienteeritud asustustüüp. Praegune Pärnu jõe alamjooks oli toona eriti sobilik nii küttimiseks kui ka kalapüügiks. Liigendatud rand ning eriti Paikuse ja Kiisa kohale tekkinud laguun, mida eraldas merest maasäär Rääma, Niidu ja Tammiste kohal ning piki Reiu jõe idakallast, pakkus soodsat elamisvõimalust. Sindi-Lodja asulakohtadelt leitud luude järgi otsustades olid peamised jahiloomad siis hülged ja metssead.

Samal ajal toimus aga taas muutus Läänemere arengus – järvel kujunes ühendus ookeaniga ning algas mereline faas. Taas ujutati üle laiad alad Edela-Eestis. Veel 4500 aastat eKr paiknes rand siinkandis u 10 m kõrgusel praegusest merepinnast. Sindi-Lodja asulakohad uppusid ja mattusid kuni 5 m paksuste setteliivade alla.

Jõekalda asulakoht

Mõne aasta eest toimunud maalihe Pärnu jõe kaldal Tammistes Jõekalda tänavas tõi päevavalgele kiviaegse asulakoha, mis kuulub ajajärku, mil Eesti ala asukad oskasid valmistada juba savinõusid ja tegid esimesi katsetusi maaharimise vallas.

Hiljemalt u 5000 aastat eKr hakati Eesti alal valmistama savinõusid. Sellel ajajärgul on elatud taas vähemalt Sindi-Lodjas. Sauga valla alalt Tammistest Jõekalda tänavalt on leitud asulakoht, mille kammilaadse templiga tehtud kaunistuse järgi savinõukildudel võiks dateerida veidi nooremaks, hinnanguliselt ajavahemikku u 4000-3000 aastat eKr. Samal ajal ja ehk isegi sama kogukonna inimesed on elanud ka jõe teisel kaldal Sindi-Lodjas. Juhuleide, lihvitud silmata kivikirveid ja talbu, on aga saadud ka Tindisaarelt, Pullist, Suuralt ja mujalt.

See oli ajajärk, mil toimus vilgas vahetuskaubandus ning muuhulgas ka Edela-Eestisse jõudis Läti või Leedu ala merevaik, Karjala kiltkivi ja Kesk-Venemaa tulekivi. Kuigi põhitoidus hangiti jätkuvalt küttimise, kalapüügi ja korilusega, hakati vähemalt rannikupiirkondades kasvatama juba teravilja. Kammkeraamika perioodi asulakohtadest saadud mitmekülgne leiu- ja luuaines koos elukohtade paiknemisega mitmekesisest püügimajandust võimaldava loodusasendiga aladel lubavad oletada, et toona elati sageli juba aastaringiselt kasutatavates külates, kust hooajalistele püügi- ja korilusretkedele ei lahkunud enam terve kogukond vaid ainult osa sellest.

Altküla asulakoht

1972. aastal leidis perekond Raudsepp Pärnu jõe kõrgelt kaldalt Tammistest oma suvemajale kamina ehitamisel maapinda süvendatud kividega tuleaseme ja savinõukilde. Kuigi muistist ei ole arheoloogiliselt põhjalikumalt kaevatud, on need vähesedki leiud kõnekad ajajärgu kohta, mida on vähe uuritud kogu Eesti alal. Vana küla järgi sai muistis Altküla nime.

U 2900 aasta eKr toimusid taas muutused. Külade kõrvale tekkisid hajatalud ja maaviljelusele lisaks hakati kasvatama kariloomi; küllap tegeleti edasi ka jahi ja kalapüügiga. Pärnu ümbruskonnas oli põllumajanduslik asustus pikka aega jätkuvalt seotud Pärnu jõega, mille kaldad olid kõige sobilikumad kohad mitte ainult kalastuseks vaid ka maaharimiseks ja karjakasvatuseks.

Pärnu jõe suudmealal seonduvad kiviaja lõpuosaga üksikud Pärnu jõest leitud savinõukillud ning mõned varretusauguga kivikirved, sh. üks Tammistest. Tihenenud kontaktidele Lõuna-Skandinaaviaga osutavad Sauga valla piiridelt Niidult ja Sindi-Lodja III asulakoha juurest leitud tulekivist pistodad.

Üleminek metallide kasutamisele u 1800 aastat eKr ei toonud Edela-Eestis kaasa algul suuri muutusi. Võimalik, et ajapikku ühiskond kihistus varasemast enam ja ehk kujunes ka keerulisem omandiõigus. Väike asulakoht Pärnu Metsakalmistul osutab, et jätkus üksiktaluline asustus. Tõenäoliselt on taluase ka Tammistes Käbi tänavas paiknev Altküla asulakoht, mis keraamika sisepinnalt võetud kõrbekihi järgi ajandatakse u 1100 aastat eKr. Sealt leiti 1972. aastal väike kividega tulease ja sadakond savinõukildu, neist osa kaunistatud tekstiilivajutistega.

Raua kasutuselevõtt meie aladel leidis aset u 500 aastat eKr ja hiljemalt poolletuhanda aasta pärast osati raua sulatada ka Eestis. Sauga valla alalt on teada vaid üksikuid rauaaja leide. Koos lähialadelt kogutuga ei jäta need siiski kahtlust, et asustus jätkus siin pidevalt.

Rauaajal, tõenäoliselt selle esimesel poolel, on elatud juba eelpool mainitud Aluste asulakohal. Perioodi lõpuosa asustusele osutavad mitmed juhuleiud valla alalt. Räägu külast on leitud rauast odaots ja tuleraud. 9.-10. sajandisse kuuluvad mõned Tammistest leitud araabia rahad. 12. sajandist pärinevad Saugast leitud anglosaksi ja saksa müntidest ning hõbeehetest koosnev aare. Mündi- ja ehteheidude rohke esindatus Pärnu ümbruses ei ole ilmselt juhuslik. See on kõige rikkam aardeleidude piirkond kogu Edela-Eestis ning tõenäoliselt on see tingitud tihenenud ülemerekontaktidest ja kaubasuhetest.